

питанням, як вплив міжнародних універсальних договорів на формування джерел права Ради Європи у кримінально-правовій сфері, а також класифікація цих договорів на окремі групи залежно від об'єкта або певного напрямку співробітництва, що регламентується.

The article is devoted to a separate group of Council of Europe treaties namely the treaties in the criminal justice field. Research of system of these treaties, their notions and classifications is due to urgency of this subject, first of all. And secondly, it is due to the lack of Ukrainian international legal research in this area. Special attention in this article is focused on such issues as the impact of universal international treaties on the formation of the Council of Europe sources of law in the criminal justice field. Classification of these treaties into separate groups regardless of the object or certain direction is also an important issue.

Література

1. Меркушин В. В. Противодействие транснациональной организованной преступности / В. В. Меркушин ; под общ.

ред. В. Ф. Ермоловича. — М. : Изд-во деловой и учеб. лит., 2005. — 256 с.

2. Всеобщая декларация прав человека // Действующее международное право : документы : учеб. пособие : в 2 т. / сост.: Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. — 2002. — Т. 2. — С. 218.

3. Конвенция о неприменении сроков давности к военным преступлениям и преступлениям против человечества // Там же. — С. 198.

4. Конвенция о предупреждении геноцида и наказании за него // Там же. — С. 253.

5. Римський статут міжнародного кримінального суду (Рим, 17 липня 1998 року). — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

6. Конвенция ООН о борьбе против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ 1988 // Международное сотрудничество в борьбе с преступностью : сб. док. / сост.: П. Н. Бирюков, В. А. Панюшкин. — Воронеж, 1997.

7. Конвенция о пресечении преступления апартеида и наказании за него 1973 г. // СДД СССР. — М., 1978. — Вып. XXXII. — С. 58–63.

8. <http://www.un.org/russian/document/convents/organizedcrime.htm>

9. Статут Ради Європи // Збірка договорів Ради Європи. — Парлам. вид-во, 2000. — С. 11.

УДК 347.97/99(477)

І. Кривцова,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ СУДОЧИНСТВА: ДЕЯКІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Неодноразово на самітах Україна — ЄС лідери Європейського Союзу розшифрували європейський вибір України як необхідність проведення внутрішніх реформ і впровадження європейських стандартів, які повинні сприяти подальшому наближенню Ук-

раїни до ЄС. При цьому категорія «європейські стандарти» використовується як гасло, а відношення до їх існування щодо побудови та функціонування судової системи України взагалі ставиться під сумнів [1]. Скромні пошуки «європейських стандартів» судоустрою та су-

дочинства на пострадянському просторі [2] у площині визнаних на міжнародному і європейському рівнях норм-принципів, норм-рекомендацій тощо зумовили доцільність цього дослідження. Актуальність пошуку єдиних принципів і алгоритмів функціонування судової системи також посилюється у світлі ухвалення Концепції удосконалення судочинства для затвердження справедливого суду в Україні згідно з європейськими стандартами, затвердженій Указом Президента України № 361/2006 від 10 травня 2006 р., оскільки вперше на законодавчому рівні актуалізована необхідність і можливість введення в національну правову систему «європейських стандартів» судоустрою і судочинства.

Розуміючи під «стандартом» (від англ. standard — норма, зразок, еталон) комплекс норм, правил, вимог, що приймаються за початкові для зіставлення з ними інших подібних об'єктів, автором буде зроблена спроба виявити зразки функціонування судової системи в результаті аналізу міжнародних (європейських) актів, що закріплюють основоположні принципи правосуддя. При цьому як загальна методологічна передумова дослідження враховуватиметься відсутність конкретного переліку стандартних правил судочинства, та потреба пошуку оптимальних засад вправлення правосуддя, що найбільшою мірою відповідають міжнародно-визнаним принципам і служитимуть бажаним світовою громадськістю зразком правового регулювання національного судочинства.

Суб'єктами стандартотворення в судовій системі є міжнародні організації (ООН, Рада Європи і ін.) і судові органи (Міжнародний суд, Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) і т.д.), що діють в їх рамках, наднаціональна організація — Європейський Союз і судовий орган (Суд Європейських Співтовариств), що діє в його рамках, європейські організації, метою роботи яких є поліпшення ефективності діяльності системи правосуддя в національних державах (наприклад, Європейська комісія з ефективності правосуддя).

Європейський характер стандартів судочинства¹, що забезпечується суб'єктним складом їх створення, свідчить про орієнтири функціонування судових систем незалежно від їх приналежності до конкретних національних держав.

Аналізуючи міжнародні (європейські) норми загального і спеціалізованого характеру, зупинимося на таких основних стандартах у сфері судочинства у відношенні:

1) доступу до правосуддя, який розкривається завдяки палітрі основних характеристик і принципів:

— апіорність звернення за судовим захистом в разі порушення прав і свобод, так «...кожний в разі суперечки про його цивільні права і обов'язки або при пред'явленні йому будь-якого кримінального звинувачення має право на справедливий і публічний розгляд справи в розумний термін незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону» [3];

— законність створення і функціонування судових органів передбачає, що «...кожна людина має право на судовий розгляд в звичайних судах або трибуналах, що застосовують встановлені юридичні процедури. Не повинні створюватися трибунали, що не застосовують встановлених належним чином юридичних процедур, в цілях підміни компетенції звичайних судів або судових органів...» [4];

— подолання мовного бар'єру на шляху звернення до суду за захистом своїх прав і свобод, оскільки кожна людина має право «...користуватися безкоштовною допомогою перекладача, якщо

¹ Відмітимо, що стандарти, які потрапили в поле нашого інтересу, іменуються «європейськими», хоча, на наш погляд, коректніше говорити про «міжнародні», оскільки поняття «європейські» безпідставно обмежує коло суб'єктів їх формування (формулювання) і географію поширення. Оскільки на законодавчому рівні закріплені саме «європейські стандарти» правосуддя, то, залишаючи наші уточнення, далі в статті при формулюванні стандартів правосуддя ми їх супроводжуватимемо прикметником — «європейські».

він не розуміє мови, використовуваної в суді, або не говорить на цій мові...» [3];

– надання юридичної або будь-яких інших форм допомоги всім судовим інстанціям (цивільним, кримінальним, комерційним, адміністративним, суспільним і так далі) і населенню з метою сприяння ефективного доступу останнього до судів [5];

– інформованість громадськості про місце знаходження і компетенції судів, а також про порядок звернення до суду або ж захисту своїх інтересів в судовому розгляді [6];

– принцип спрощення, що полягає в не перенавантаженні судового процесу учасниками; в полегшенні або заохоченні, де це доречно, примирення сторін або мужнього врегулювання суперечки до прийняття його до розгляду або ж в ході розгляду; простоті процесуальних дій, ясності використовуваної мови тощо [6];

– принцип прискорення розгляду полягає в максимальному скороченні термінів винесення ухвал (що передбачає відміну застарілих і таких, що не мають практичного значення процедур, надання судам персоналу, що полегшує їх ефективну роботу та розробляє механізми, що дозволяють контролювати хід розгляду з самого його початку) [6; 7];

2) правової допомоги, що передбачає:

– закріплену п. «с» Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р. можливість людини «...захистити себе особисто або при допомозі обраного нею захисника або, при недоліку у неї коштів для оплати послуг захисника, користуватися послугами призначеного їй захисника безкоштовно, коли того вимагають інтереси правосуддя» [3];

– відсутність розгляду економічного чинника як перешкоди на шляху використання або захисту своїх прав в будь-яких судах, правомочних виносити ухвали по цивільних, торговельних, адміністративних, соціальних або податкових справах; з цією метою будь-яка особа повинна мати право на необхідну юридичну допомогу, що охоплює всі витрати, понесені особою, якій вона

надається, в ході витребування або захисту своїх прав, і зокрема гонорари адвокатів, мита, витрати на експертизу, відшкодування витрат свідків і витрати на переклад в судовому розгляді [8];

– надання національними державами своїм громадянам (а також всім іншим фізичним особам, які мають постійне місце проживання на території держави, де відбувається розгляд) юридичної допомоги по цивільних, комерційних і адміністративних справах, незалежно від характеру суду, що здійснює юрисдикцію [9];

– забезпечення державою особам, що знаходяться в економічно несприятливому становищі, можливості отримання необхідної юридичної допомоги і консультацій з усіх питань, які можуть зачіпати їх права і інтереси, шляхом:

а) спрощення процедури надання юридичної допомоги і розгляду питання про негайне надання тимчасової юридичної допомоги, коли така можливість є; б) обмеження круга обставин, при яких компетентні органи можуть відмовити в юридичній допомозі; с) розгляду питання про створення можливостей для неурядових організацій або добровільних організацій, що надають підтримку бідним верствам населення, надавати допомогу в доступі до судів; d) розширення участі неурядових організацій або добровільних організацій в таких квазі-судових формах вирішення конфліктів, як посередництво і примирення; е) надання юридичної або будь-яких інших форм допомоги у вживанні таких методів вирішення конфліктів [5];

3) пріоритету позасудових методів вирішення конфліктів, що має на увазі обов'язок держави сприяти примиренню сторін як поза судовою системою, так і в (або) процесі судового розгляду, в забезпеченні цього передбачається [10];

по-перше, а) передбачити разом з відповідними заохоченнями процедури примирення до судового розгляду або інші заходи врегулювання суперечок поза його межами; б) покласти на суддів як одне з основних завдань відповідальність за досягнення примирення сторін і укладення мирного договору по всіх

відповідних питаннях до початку або на будь-якій стадії судового розгляду; с) вважати за етичний обов'язок адвокатів або запропонувати компетентним органам визнати як такий принцип, відповідно до якого адвокати повинні сприяти примиренню сторін до початку судового розгляду або на будь-якій стадії судового розгляду;

по-друге, необхідність не збільшувати, а поступово зменшувати кількість завдань, покладених на суддів, що не відносяться до судового розгляду, покладаючи ці завдання на інших осіб або органи;

по-третє, обов'язок визначити відповідні органи, що не входять в судову систему, в які можуть звертатися сторони для вирішення позовних вимог на незначні суми і по питаннях деяких конкретних сфер права;

4) оперативності судочинства, що характеризує процес судочинства такими принципами [11]:

– активна роль суду в забезпеченні швидкого судового розгляду, поважаючи при цьому права сторін, у тому числі і їх право на безсторонність.

Зокрема, суд повинен володіти повноваженнями *progrio motu*, щоб вимагати від сторін пред'явлення таких роз'яснень, які можуть бути необхідними; вимагати від сторін особистої явки, піднімати питання права; контролювати допит свідків, виключати з участі в розгляді свідків, чиї можливі свідчення не мають відношення до даної справи, обмежувати кількість свідків, коли така кількість може виявитися зайвою;

– доцільність не нагромадження процесу судочинства, наприклад обмеження останнього двома судовими засіданнями — засіданням підготовчого характеру, де заздалегідь слухалася справа, і засіданням, де повинні представлятися докази, заслуховуватися доводи сторін і, якщо можливо, прийматися рішення;

– необхідність вживання санкцій до сторони, якщо вона, отримавши судові повідомлення, не зробить процесуальних дій в терміни, встановлені законом або судом; можливість виклику свідків, а при їх нез'явленні без поважних причин накладення на них відповідних санкцій, така

ж позиція викладена відносно експерта, призначеного судом, у випадку, якщо він не подасть свою доповідь або без поважних причин затримає її подання;

– притягнення до дисциплінарної відповідальності учасників процесу у випадку, якщо сторона порушує явно необґрунтований позов, а суд повинен володіти повноваженнями ухвалювати рішення у справі на основі спрощеної процедури і, якщо це необхідно, накладати на цю сторону штраф або виносити ухвалу про відшкодування збитків іншій стороні; якщо сторона в ході судового розгляду поводить себе недобросовісно і явно порушує процедуру з очевидною метою затягнути розгляд, суд повинен володіти повноваженнями або негайно вирішити по суті, або застосувати такі санкції, як, наприклад, накласти штраф, зобов'язати відшкодувати збиток або позбавити права на процесуальні дії; у особливих випадках він повинен стягти з адвоката судові витрати;

– максимально короткі терміни ухвалення судового рішення і стислість останнього (у нім може міститися посилення на будь-яку норму права, проте в нім, безумовно, мають бути вирішені, явно або неявно, всі питання, пов'язані зі скаргами сторін;

– прискорення вирішення суперечки: а) у випадках, пов'язаних з безперечним правом, заздалегідь оціненим збитком, а також у випадках, пов'язаних з позовами на невеликі суми; б) у зв'язку з дорожньо-транспортними подіями, трудовими спорами, питаннями, що стосуються стосунків між орендодавцем і орендарем житла, і деякими питаннями сімейного права, зокрема встановленням і переглядом розміру аліментів.

З цією метою можна було б використувати один з таких заходів: спрощені методи початку розгляду; проведення судового розгляду без засідань, або проведення тільки одного засідання, або, залежно від обставин, проведення попереднього підготовчого засідання; проведення виключно письмового або усного судочинства, залежно від обставин тощо.

5) відшкодування шкоди і оскарження рішень, а саме:

– дія принципу реституції, який полягає у тому, що при відповідних обставинах правопорушники або треті сторони, що несуть відповідальність за їх поведінку, повинні надавати справедливу реституцію жертвам, їх сім'ям або утриманцям, яка повинна включати повернення власності або виплату за заподіяну шкоду або збиток, відшкодування витрат, понесених в результаті віктимізації, надання послуг і відновлення в правах [12];

– дія принципу компенсації, проте, в тих випадках, коли компенсацію неможливо отримати в повному обсязі від правопорушника або з інших джерел, державам слід вживати заходів до надання фінансової компенсації, наприклад, жертвам, які в результаті тяжких злочинів отримали значні тілесні ушкодження або істотно підірвали своє фізичне або психічне здоров'я і так далі [12];

– дія принципу апеляції, що має на увазі, за винятком випадків, коли закон наказує інакше, позови сторін, позовна давність або заперечення у справі і, в принципі, їх пояснення повинні подаватися на максимально ранній стадії виробництва і у будь-якому випадку до закінчення його попереднього етапу, якщо такий є [11];

– існування судового контролю, можливості контролю за будь-яким рішенням нижчого суду («суд першої інстанції») з боку вищого суду («суд другої інстанції») [13].

Аналізуючи вплив цих стандартів на функціонування національних судових систем, доходимо висновку о шляхах цього впливу, а саме через: 1) законодавчу владу при врегулюванні питань організації і діяльності органів судової влади з урахуванням правових орієнтирів здійснення правосуддя, зосереджених в положеннях міжнародних актів (наприклад, Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод (1950 р.) і протоколах до неї, Основних принципів, що стосуються незалежності судових органів (1985 р.), у численних рекомендаціях і резолюціях Ради Європи), або в документах спеціально створених європейських організацій, метою роботи

яких є поліпшення ефективності діяльності системи правосуддя в національних державах (наприклад, Європейська комісія з ефективності правосуддя); або 2) судову владу при урахуванні власне практики і досвіду створення, функціонування, здійснення процедур і наділ повноважень міжнародних (європейських) судових інстанцій (наприклад, ЄСПЛ, Міжнародний суд, Суд Європейських Співтовариств), або рішень цих судів, які формують правові орієнтири для національних судів в складних і спірних питаннях здійснення правосуддя.

Ключові слова: європейський стандарт судочинства, доступ до правосуддя, правова допомога, пріоритет позасудових методів вирішення конфліктів, оперативність судочинства, відшкодування шкоди і оскарження рішень.

У даній статті зроблена спроба розкрити основні європейські стандарти судочинства, в результаті аналізу міжнародних (європейських) норм загального та спеціалізованого характеру, сформульовано поняття «європейський стандарт судочинства», визначено коло суб'єктів стандартотворчості, а також шляхи впливу цих стандартів на функціонування національних судових систем. Автор зупинився на характеристиці основних стандартів судочинства у відношенні: доступу до правосуддя, правової допомоги, пріоритету позасудових методів вирішення конфліктів, оперативності судочинства, відшкодування шкоди і оскарження рішень, вказавши на підхід, що найбільшою мірою відповідає міжнародно-визнаним принципам, який має бути врахований відповідними національними органами і служити концептуальною схемою у процесі забезпечення захисту основних прав громадян.

An attempt to expose the basic European standards of justice is undertaken in this article, as a result of analysis of international (European) norms of general and specialized character, to formulate a concept «The European standard of jus-

tice», define the circle of subjects which create standards, and also ways of influencing of these standards on functioning of the national judicial systems. As a result an author was stopped for description of basic standards of justice in a relation: access to justice, legal aid, priority of extra-judicial methods of permission of conflicts, operativeness of the legal proceeding, compensation of harm and appeal of decisions, specifying on approach, in a most degree answering internationally-acknowledged to principles, which must be taken into account the proper national organs and to serve as a conceptual chart in the process of providing of defense of basic rights of citizens.

Література

1. Пилипчук П. Президент подписал план реформирования третьей власти. Замечания судей рассматривались после // Зеркало недели. — 2006. — 8 апр.

2. Европейские стандарты права на справедливое судебное разбирательство и российская практика / под общ. ред. А. В. Деменовой. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2004; Лаптев П. А. Европейские стандарты правосудия в российской судебной системе // Российское правосудие. — 2008. — № 5; Международные правовые стандарты в российской правоприменительной практике / подг. к печати В. Боброва // Российская юстиция. — 2003. — № 3; Мельник Н. Правосудия.net? / Н. Мельник, Н. Хавронюк // Зеркало недели — 2008. — 30 авг.— 5 сент.; Фоков А. Европейские стандарты правосудия в России // Российский судья. — 2006. — № 11.

3. Стаття 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод від 4 листопада 1950 р. (зміни від 21 вересня 1970 р., 20 грудня 1971 р., 1 січня 1990 р., 6 листопада 1990 р., 11 травня 1994 р.) і Протоколи 1, 4, 6, 7, 12. — Режим доступу : <http://conventions.coe.int/Treaty/rus/Treaties/Html/005.htm>.

4. Пункт 5 Основних принципів, що стосуються незалежності судових органів, схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН 40/32 від 29 листопада 1985 року і 40/146 від 13 грудня 1985 року. — Режим доступу : <http://www.un.org/russian/documen/convents/indep.htm>.

5. Пункт 3 Рекомендації Комітету Міністрів СЄ № R (93) 1 від 8 січня 1993 р. «Про ефективний доступ до закону і до правосуддя малоімущих груп населення». — Режим доступу : http://www.dejure.md/library_upld/d282.doc.

6. Рекомендація Комітету Міністрів СЄ № R (81) 7 від 14 травня 1981 року «Про заходи, що полегшують доступ до правосуддя». — Режим доступу : http://www.echr-base.ru/rec81_7.jsp.

7. Резолюція Комітету Міністрів СЄ 12/2002 від 18 вересня 2002 р. «Заснування Європейської комісії з ефективності правосуддя». — Режим доступу : http://www.echr-base.ru/res2002_12.jsp.

8. Пункти 1–3 Резолюції Комітету Міністрів СЄ 8/1978 від 2 березня 1978 року «Про юридичну допомогу і консультації». — Режим доступу : <http://www.hri.ru/docs/?content=doc&id=250/>

9. Резолюція Комітету Міністрів СЄ 5/1976 від 18 лютого 1976 р. «Про правову допомогу в цивільних, торговельних і адміністративних питаннях». — Режим доступу : http://www.echr-base.ru/res76_5.jsp/

10. Рекомендація Комітету Міністрів СЄ № R (86) 12 від 16 вересня 1986 р. «Про заходи по недопущенню і скороченню надмірного робочого навантаження на суддів». — Режим доступу : http://www.evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=214&Itemid=38/

11. Рекомендація Комітету Міністрів СЄ № R (84) 5 від 28 лютого 1984 р. «Про принципи цивільного судочинства, направлені на вдосконалення функціонування правосуддя». — Режим доступу : http://www.dejure.md/library_upld/d274.doc.

12. Пункт 8 Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою, прийнята Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 40/34 на 96-м пленарному засіданні від 29 листопада 1985 року. — Режим доступу : <http://www.un.org/russian/documen/declarat/power.htm>

13. Стаття 1 Рекомендації Комітету Міністрів СЄ R (95) 5 від 7 лютого 1995 року «Щодо введення в дію і поліпшення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і торговельних справах». — Режим доступу : <http://www.hri.ru/docs/?content=doc&id=132>.